

СТАНИМИР РАКИЋ  
(Београд)

## О МЕТАФОРИЧКОМ ОЗНАЧАВАЊУ ЉУДИ, ЖИВОТИЊА, БИЉАКА И СТВАРИ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом чланку аутор испитује сложена имена биљака, животиња, човека и других ствари у којима једна компонента означава део тела, одеће или елемент покућства у српском и енглеском језику. У српском језику он анализира сложене изведенице типа (придев + именица) + суфикс, а у енглеском сложенице типа именица'с + именица, именица + именица, придев + именица. Он настоји да покаже да постоји значајна разлика у метафоричком означавању човека и других бића и ствари. Метафоричко означавање људи се заснива на симболичком значењу неких речи и израза, а других бића и ствари на уочавању сличности. Он такође опажа да се структура сложеница у енглеском језику које означавају животиње, а у знатној мери и човека, разликује од структуре сложеница које означавају биљке и животиње.

*Кључне речи:* сложене изведенице, конверзија, суфиксно извођење, метафоричко означавање човека и других бића и ствари, српски језик, енглески језик.

1. У својој књизи *Ethnobiological classification* Berlin (1992) је дошао до закључка да се називи биљних и животињских врста које човек узгаја означавају најчешће простим лексемама, а да удео простих лексема пропорционално опада уколико те врсте имају мањи значај у одређеном друштву. Берлин ову околност објашњава чињеницом да семантички мотивисана имена помажу човеку у памћењу и усвајању назива биљних и животињских врста са којима је ређе у додиру. Психолошки је разумљиво да човек лакше памти називе оних врста које гаји или их користи на други начин, а да му је асоцијативна веза потребнија за биљне и животињске врсте које ређе сусреће и запажа у свом непосредном окружењу.<sup>1</sup> Морфолошки сложени називи биљака и животиња

---

<sup>1</sup> Сличну тенденцију запажамо и у српском језику где имамо сложене називе *дивојарац*, *дивокоза*, *диволеска*, а без краћења прве компоненте и фразе *дивља гуска*, *дивља свиња*. Сложени су управо називи оних животиња и биљака које се не гаје у

најчешће указују на неки аспект њихове грађе, станишта или везе са неким другим живим бићем. Посебно су раширени сложени метафорички називи у којима једна компонента означава неки део тела човека, животиње или биљке. Ови називи често имају метафорички карактер, мада су бројни и они чије значење се своди на метонимију.<sup>2</sup>

Метафора се у називима овога типа у знатном броју случајева може схватити као поређење по сличности јер се један објекат идентификује с другим објектом на основу сличности по облику или функцији. Wisniewski (1997) претпоставља да се сложенице типа именица + именица у енглеском језику могу протумачити на неки од следећа три начина: релационом везом, конструкцијом својства и хибридикацијом. У примеру *night snake* 'змија која је активна ноћу' на делу је релациона веза, док *shark lawyer* 'агресиван и лаком адвокат' илуструје конструкцију својства. Хибридикација значи потпуно мешање и укрштање својстава обеју компонената, нпр. *skunk squirrel* би било хибридно биће које има измешана својства и твора и верерице. Сложени називи у којима једна компонента означава део тела, одеће или покућства у неким случајевима се могу тумачити као релациона веза, али су то већином метафоре засноване на поређењу по сличности или симболичком значењу неких речи и израза. Наша је основна теза у овом прилогу да се метафоричко означавање људи у сложеницама наведенога типа у великој већини заснива на симболичком значењу неких речи и израза, док се метафоричко означавање других ствари и живих бића заснива на уочавању сличности.<sup>3</sup> Примере смо бележили према облику који имају у речницима Deanovića i Jerneja (1989, даље DJ), Bensaona (1993, даље MB) и Filipovića et al (1983, даље RF), а значење српских примера, кад је то било потребно, проверавали смо у *Речнику српскохрватског књижевног језика* (1967–76, даље PM), а енглеских у *Longman Dictionary of Contemporary English* (2000), *Con-*

пољопривредном газдинству. У енглеском су називи са *wild* 'дивљи' у првом делу још раширенији него у српском (нпр. *wild basil* 'дивљи босиљак', *wildboar* 'дивља свиња', *wildcat* 'дивља мачка', *wildflower* 'дивља биљка', *wildfowl* 'барска птица', *wildlife* 'дивље животиње', *wild goose* 'дивља гуска').

<sup>2</sup> Метонимија је знатно чешћа у називима животиња јер се оне ређе него што је то случај са стварима и биљкама дефинишу преко својстава делова тела који њима не припадају.

<sup>3</sup> Недавно је Милка Ивић (1995: 42) указала да на лексичком плану постоје разлике у означавању појава које се тичу људи и осталих живих бића и ствари. Ми овде указујемо да постоји и разлика у метафоричком означавању људских бића и осталих живих бића и ствари.

*cise English Oxford Dictionary* (2001) и *Webster's Third International dictionary of the English Language* (1961).<sup>4</sup>

Употреба метафоре се често може објаснити потребом да се оно што је непознато и апстрактно опише помоћу онога што је познато и разумљиво из свакодневног искуства (в. Taylor 1995: 132). Човек од најранијег детињства стиче сазнања и упознаје делове свога тела, а преко њега и елементе своје ближе околине. Именовање биљака и ствари именицама које се односе на делове тела је покушај да се нови појмови и појаве усвоје користећи већ познате елементе искуства. Као метафоре, делови тела имају и ту предност да су универзални — искуство о њима је саставни део сваког нормалног менталног развоја.<sup>5</sup> Тако називи *белонога*, *златоуста*, *крајошија*, *гологлавица*, *петтојерсница*, *дебелоглавка* у српском језику пружају неку представу о поменутиим биљкама, чак и онима који за њих први пут чују. Исто својство имају и енглески називи биљака *bear's foot* 'кукурек', *dog's tail* 'крестац', *foxtail* 'репак', *goat's beard* 'козја брада', *hart's tongue* 'јеленак', *lion's tooth* 'маслачак', *lion's mouth* 'зевалица', *mouse tail* 'јарич', итд. Такви називи имају и ту предност што су њихова значења универзална — сваки човек зна шта су уста, брада, зуби, нога, глава, језик, прст, шија.

Сличну улогу у називу биљака и животиња имају и именице које се односе на делове одеће, јер је одећа такође елеменат свакодневног искуства од најраније младости. Тако *зеленгаћа* је врста бршљана, а *црнокајица* врста птице (грмуша), а *гаћеша* голуб или петао чије су ноге обрасле перјем. У енглеском језику *грмуша* је *blackcap*, а једна врста золје се назива *yellow jacket*. Видимо да уместо назива делова тела могу да се употребе и називи делова одеће јер су и они добро познати, а у неким примерима се јављају и елементи покућства. Примери за то у енглеском језику су нпр. називи *bed-bug* 'стеница', *yellow cup* 'љутић', *yellow hammer* 'жутовољка', *harebell* 'звончић', *candlefish* 'врста лосоца' (који светли). Из практичне делатности човек упознаје и неке са-

<sup>4</sup> Ознаке *фиг.*, *кол.* и *сл.* преузете из наведених речника су скраћенице за 'фигуративно значење', 'колоквијални израз', 'сленг'.

<sup>5</sup> Lakoff (1987) указује на могућност да су многе сфере људског сазнања и искуства метафорички структуриране помоћу мањег броја схематских слика. Taylor (1995: 135) примећује да је посебна привлачност Lakoffове анализе у томе што сугерира да су те схематске слике засноване на општем људском искуству и да чине основне сазнајне структуре. "Many of the schemas clearly derive from the most immediate of all our experiences, our experience of the human body. The experimental base of containment is the human body with its surface separating the inside from the outside. The body, with its various parts which make up the whole, and with its front clearly distinct from its back, is also a permanent exemplar of the part-whole relation, and front-back schemas, while our experience in a gravitational field provides the base for the up-down schemas."

ставне делове биљака које се такође јављају у сложеним именованима, мада много ређе него делови тела човека или животиња. Овде настојимо управо тачније одредити метафорички карактер сложених назива у српском и енглеском језику који као своје компоненте садрже називе делова тела, одеће и основног покућства. Потврду да делови одеће и покућства припадају основном коду у регистрацији непосредног искуста налазимо и у чињеници да се неки делови тела који нису директно опажљиви дефинишу управо преко делова одеће или покућства. Тако у српском језику имамо називе *кључна кост*, *лојатишца*, *чашица*, *џуљак*, *очни кайак* и *очна јабучица* којима у енглеском редом одговарају називи *shoulder blade*, *collar bone*, *knee-cap*, *bellybutton*, *eyelid* и *eyeball*, а за реч *лобања* у енглеском језику поред мономорфне именице *skull* постоји и метафорички назив *brain-pan*.

У српском језику су донекле продуктивни сложени метафорички називи који имају структуру: придев + именица + суфикс и у којима именичка компонента обично означава део тела биљке или животиње. Основе тих сложених назива су сложени придеви типа:

(1) *белокор*, *белоног*, *белолист*, *двозуб*, *дворед*, *гологлав*, *џразноглав*, *жуџоџирн*, *златоглав*, *златоуст*, *ошџролист*, *ошџройер*, *џџоџрст*, *шестоџер*, *џроног*, *џрноглав*, *џрнорей*, *жуџоџкрил*, *жуџоџкљун*.

Сложени називи у српском језику се већином изводе помоћу различитих суфикса од сложених придева типа (1),<sup>6</sup> то су, дакле, већином сложене изведенице. Структура енглеских назива је сасвим различита — у енглеском језику то могу бити именичке сложенице типа предев + именица, именица + именица и именица'с + именица, а то су структуре за које у енглеском језику у много мањој мери важе нека семантичка ограничења присутна у српским примерима.

План овога рада је следећи: први одељак је уводни, у другом се резимирају нека својства сложених именичких изведеница у српском језику чија једна компонента означава неки део тела, а које означавају ствари, животиње, биљке и људе и то претежно на основу резултата

<sup>6</sup> Сви граматичари се слажу да ти сложени придеви имају посесивно значење (Maretić 1963: 395, Babić 1986: 415); код ових придева није нужно додавање неког придевског суфикса (нпр. *-(а)н*, *-аст*, *-ски*) јер именичка компонента у највећем броју случајева означава део тела, а тај однос припадања омогућава директну придевску интерпретацију (в. Ivić 1962). У раду Ракић (1999) предложили смо да се извођење од сложених основа овога типа зове сложено извођење, а саме речи сложене изведенице. Термин сложено-суфиксална творба, који употребљава Babić (1986), могао би се тада ограничити на случајеве када у извођењима сложена основа не постоји као независна реч. Од сложених придева типа: придев + именица могу се изводити конверзијом или суфиксима именица које означавају биљке или животиње; в. даље §2.

чланка Ракић (2002), у трећем се наводе примери именичких сложенаци у енглеском језику које метафорички означавају ствари, биљке, животиње и људе, у четвртном се разлике у структури сложених назива тога типа у српском и енглеском језику објашњавају разликама у морфолошкој структури ових језика, у петом се анализира структура и садржај метафоричких ознака биљака, а у шестом — ствари, у седмом — животиња, а у осмом — људи у енглеском језику. У деветом одељку се указује на главне резултате и правце могућих даљих истраживања метафоричког означавања ствари, биљака, животиња и људи у српском и енглеском језику.

2. У раду Ракић (2002) смо испитивали карактер сложених метафоричких назива у српском и руском језику, што је релативно лакши задатак јер ти називи у српском и руском језику имају сличну морфолошку структуру и значења. У том чланку смо закључили да се сложени метафорички називи ствари и биљака који као једну своју компоненту садрже називе делова тела животиња или људи заснивају на поређењу по сличности. Тадви су нпр. називи биљака (2а) и ствари (2б) у српском језику:

(2а) *белонога, белолиси, дебелоглавка, гологлавица, жутиоштрн, златноглав, златноуста, крајошија, оштролиси, њешијорсици, црноглавац, сувојерац;*

(2б) *белокорац, двозубац, двокрилац, дворедац, кривошија,<sup>7</sup> оштројерац, шроножац, шестојерац.*

Именице (2а) означавају биљке, а (2б) ствари, иако се именичке компоненте у (2а) односе на делове тела људи или животиња, а у (2б) и на делове биљака (*белокорац*). Анализа показује да је метафоричко означавање ових именица могуће на основу формалне или функционалне сличности са деловима људског тела или уопште виших кичмењака. У именовању животиња метафора је ређе присутна јер је анатомија животиња (нарочито виших кичмењака) ближа анатомији човека, па је значење многих назива готово композиционо:

(2в) *белогуза, белоушка, дугорейа, дугорейци, двокрилици, златнојер, златношрба, крајкокрелици, осморучци, њуноглавац, мекојерке, швердојерке,<sup>8</sup> стинога, црнорей, црвенјера.*

Примери (2в) показују да се поређења животиња са биљкама и стварима ретко примењују. У појединим називима је ипак присутна ме-

<sup>7</sup> Означава врсту сабље, а може означавати и човека крива врата. Ово друго значење се данас ређе користи због пејоративног значења (в. RM).

<sup>8</sup> Овде не узимамо у обзир метонимију јер је она присутна у свим примерима овога типа.

тафора — тако, нпр., у називима *стџонога* и *осморуцци* употребљавају се именице *нога* и *рука* мада је за инсекте и медузе одговарајући назив *ишйак*, а слични примери се могу запазити и у руском језику (*толстолобик* 'врста рибе', *сороконожка* 'стонога', *долгоножка* 'пољски комарац', *златогуска* 'златотрба преља' (лептир), в. Ракић 2002: 165). Приметно је такође да у (2в) доминирају врсте риба, птица и инсеката, што потврђује Берлинову тезу да се сложени називи претежно односе на оне врсте живих бића које се ређе сусрећу и примећују.

Сложени називи биљака и ствари у српском језику се често изражавају помоћу метафорички измењених значења; то посебно не изменећује јер се сложени придеви из којих се изводе ти називи великом већином односе на својства људи и животиња, па промена природе референта и није могућа без промене значења. У српском језику је, дакле, метафоричка промена значења у односу на значење основе нужна у највећем броју случајева у извођењу именица које именују биљке и ствари од сложених предева датог типа.

Мањи број изведеница у (2б) које се односе на ствари је свакако последица чињенице да сложени придеви типа придев + именица које смо узели у обзир као основе ретко означавају својства ствари, али и чињенице да се ствари од осталих живих бића разликују знатније него жива бића међусобно. Како придевске основе претежно означавају својства људи и животиња, метафорички пренос значења је нужен у извођењу именица које означавају биљке, а управо изнуђен кад су у питању ствари. У означавању животиња доминира метонимија јер се животиње с обзиром на облик делова тела ретко пореде са биљкама, стварима или другим животињама.

Следеће сложене именице означавају човека у српском језику:

(3а) *бјелокайац*, *црвенокожац*, *црнорукац*, *дебелокожац*, *дугоглавац*, *голобрадац*, *жушћокљунац*, *йразноглавац*, *шуйоглавац*, *шврдоглавац*, *шуйљоглавац*, *голобрче*, *шврдоглавица*, *дволичњак*;

(3б) *крайћојругаш*, *дугојругаш*, *црнокошуљаш*, *црноризац*, *йешћоколонаш*.

Именице у (3а) су сложене изведенице, тј. речи које се изводе од сложених придевских основа додавањем различитих наставака, а у (б) су примери сложено-суфиксалне творбе — именице које имају исту структуру, али чије придевске основе не постоје као независне речи: нпр. за именице *крайћојругаш*, *дугојругаш*, *црнокошуљаш*, *йешћоколонаш* јер не постоје сложени придеви \*краткопруг, \*црнокошуљ или \*петоколон. Ова околност управо указује на посебност творбе именица које се односе на људе. Придеви \*краткопруг, \*дугопруг, \*црнокошуљ, \*петоколон нису могући јер се именице *йруга*, *кошуља*

и *колона* не могу протумачити као делови тела, али се изведенице на *-аш* ипак оснивају на својству „онај који трчи на дугим пругама (стазама)“, „онај који носи црну кошуљу“, а *йеџоколонаш* се посебно заснива на метафори јер се односи на „онога који потајно, кришом ради против владе“. Изведенице које означавају људе се најчешће не заснивају на својствима делова тела, већ на активностима и својствима која се не морају описивати предевима.

Док у (36) већина именица има композиционо значење, скоро све сложене именице у (3а) имају метафорички измењено значење. Само означавање човека преко назива делова тела има пејоративан призвук, јер се људи радије класификују према психолошким, идеолошким, етничким и културним разликама него према својствима неких делова тела. Такав призвук немају, на пример, именице *крајико-йругаш* и *дугойругаш*, у којима друге компоненте не означавају делове тела. Метафоричко значење именица (3а) разликује се, међутим, од метафоричких значења именица (2) које означавају биљке и ствари. Именице *џврдоглавац*, *дебелокосац*, *шуйљоглавац*, *жуџокљунац*, *дволичњак*, *голобрадац*, *џујоглавац* имају пренесено метафоричко значење због посебног симболичког значења фраза *џврда глава*, *дебела кожа*, *шуйља глава*, *жуџ кљун*, *гола брада*, *џујва глава*, а слично томе и *йеџоколонаш* због посебног, лексикализованог значења фразе *йеџа колона*. Тако *дебелокосац* означава безосећајну, себичну особу, а *голобрадац* и *жуџокљунац* младу, неискусну особу, а слично карактерно и психолошко значење имају и остале наведене именице. Приметимо да се метафора у свим тим примерима не заснива на формалној сличности него на симболичком значењу појединих именица које означавају делове тела.<sup>9</sup>

Изведенице од простих основа које означавају делове тела (нпр. *носоња*, *џрбоња*, *гузоња*, *главоња*, *рејоња*) имају пејоративно значење у српском, а и у руском језику (*горбун* 'грбоња', *головишка* 'пропалица', *пузан* 'трбоња', *голован* 'голован', *хвостотик* 'репоња'). Њихово значење није метафорично, што показује да метафора настаје једино у споју с атрибутом који модификује именицу на начин који је релевантан за функцију коју врши именовани део тела.

<sup>9</sup> Може се уочити и следећа разлика у преносу значења. Код придева који означавају својства животиња, као нпр. *жуџокљун*, постоји метафорички пренос значења у именици *жуџокљунац* када се она односи на човека, док је у именицама *голобрадац*, *йразноглавац*, *џврдоглавац* метафорички промењено значење присутно већ у придевима који означавају својства људи. То је изгледа последица чињенице да се симболичко значење неких именица активира управо ако се односе на човека.

Место делова тела асоцијативну везу једнако могу обезбеђивати делови одеће јер су то такође објекти које човек упознаје још у најранијем детињству. У сложеницама *белокаџац*, *црноризац*, *црнокошуљац* уместо делова тела означени су делови одеће, а како они могу бити знак одређене етничке или друштвене групе, сложенице тога типа имају превасходно класификаторну функцију, што се очитује и у њиховој претежно множинској употреби, мада ни њихово значење није без одређене пејоративне нијансе. И ови називи се могу схватити као метафоре засноване на симболичком значењу именичких компоненти јер делови одеће могу да служе као знаци припадности одређеној друштвеној групи. Метафоричко означавање људи се, дакле, разликује од метафоричког означавања биљака и ствари.

3. Анализа сложених назива у енглеском језику је задатак који захтева другачији приступ јер се морфолошка структура ових назива знатно разликује од њихове структуре у српском језику. У српском језику ти називи имају структуру (придев + именица) + суфикс, док су енглески називи именичке сложенице чија структура може бити придев + именица, именица + именица и именица'с + именица. Нас овде интересују пре свега сложенице у којима глава сложенице, а то је у енглеском језику друга компонента, означава неки део тела, одеће или покућства. У енглеском језику се на тај начин могу означавати биљке, животиње, људи и ствари, али у знатном броју случајева то означавање није једнозначно. Тако нпр. за *bird's eye* налазимо у *Concise English Oxford Dictionary* а) a name given to several plants with small, round bright flowers, esp. a primrose (*Primula farinosa*) and germander speedwell (*Veronica chamaedres*), б) manufactured tobacco with the ribs of leaves cut along with the fibre, c) (a fabric woven in) a design consisting in a small diamond with a centre dot. У MB и RF се наводе она значења која су у употреби најобичнија, и ми ћемо се у наредном прегледу придржавати те праксе, наводећи друга значења само у појединим примерима. Треба имати на уму да објекат који сложеница означава није увек једнозначно одређен, а да двојезични речници нужно прибегавају одређеном упрошћавању.<sup>10</sup>

<sup>10</sup> У случају сложеница чија глава означава неки део тела, одеће или покућства појављује се и проблем означавања. Сложеница *bird's eye* може да значи змијину траву и још неке друге биљке, врсту дувана и дезен одређене врсте. Тумачење шта та сложеница означава мора да обухвати и поређење. У случају када глава сложенице означава неки део тела, одеће или покућства различите ствари могу одговарати значењу сложенице, па одређивање означавања мора укључити и поређење које може бити по функцији или по сличности. За означавање људи карактеристично је поређење по функцији (в. §8).



(4а) биљке: *adder'a tongue* 'једнолиска, змијин језик', *bear's foot* 'кукурек', *bedstraw* 'ивањско цвеће', *beetroot* 'цвекла', *bell-flower* 'звончић', *bird's eye* 'змијина трава',<sup>11</sup> *bird's foot* 'сврачија нога, рога-чица', *blackthorn* 'трњина, глог', *blood-wood* 'врста еукалиптуса', *bluebell* 'звончић', *blueberry* 'боровница', *blue-bottle* 'различак',<sup>12</sup> *buckthorn* 'пасјаковина', *butscher's broom* 'кострика', *buttercap* 'љутић, жабљак', *butterbur* 'лопух', *cabbage-lettuce* 'салата главатица', *cabbage-rose* 'столиска', *candleberry* 'восковац', *catkin* 'реса', *cat's foot* 'броћан, маца', *cat's tail* 'пахуља', *chestnut* 'кестен', *cloud-berry* 'патуљаста дуд, барска купина', *cobnut* 'врста лешника', *cocklebur* 'боца, дикица', *cock's comb* 'петлова креста',<sup>13</sup> *cocksfoot* 'јежевина, вашја трава', *cowslip* 'јагорчевина', *cranes bill* 'вилино око', *dogberry* 'дренјина', *dog rose* 'дивља ружа, шипак', *dog's tail* 'крестац', *dogwood* 'свиба', *foxglove* 'напрстак, зубачица', *foxtail* 'репак', *gold cup* 'љутић', *goosebeery* 'огрозд', *goosefoot* 'прудник', *groundnut* 'кикирики', *hagberry* 'копривић', *harebell* 'звончић', *hare's ear* 'пророшљика', *hare's foot* 'зечја детелина, мацја трава', *hart's tongue* 'јеленак', *heath-bell* 'плави звончић', *heath-berry* 'брусница, боровница', *honeydew* 'медљика', *horse-chestnut* 'дивљи кестен', *horsetail* 'раставић', *goat-sbeard* 'козја брада', *lion's mouth* 'зевалица', *lion's tooth* 'маслачак', *mouse ear* 'споменак', *mouse tail* 'јарич', *sweet chestnut* 'питоми кестен', *trumpet-flower* 'трубач', *wormwood* 'пелен'.<sup>14</sup>

(4б) животиње: *baldpate* 'врста патке или голуба', *bighorn* 'врста америчке овце', *blackcap* (птица) 'грмуша, црноглавка',<sup>15</sup> *blackhead* 'врста галеба',<sup>16</sup> *blue-breast* 'врста модровољке', *bluethroat* 'модровољка, сеница', *boat-bill* 'врста јужноамеричке чапље', *bottle-nose* '(мали) кит', (*Hypogoodon rostrabus*), *bowhead* 'гренландски кит', *bullhead* 'главоч и још неке друге рибе с великом главом',<sup>17</sup> *cotton-tail* 'дивљи ку-

<sup>11</sup> У РФ је значење *bird's eye* (бот.) 'гороцвет' (*Adonis vernalis*); фино резан дуван. Проблем тумачења енглеских сложеница се компликује и због могућих дијалекатских разлика како у енглеском тако и у српском језику.

<sup>12</sup> Друга значења су 'зундараца' (инс.), а у сленгу може значити и 'полицајац' (РФ).

<sup>13</sup> Друго значење 'помодар, кицош' односи се на човека.

<sup>14</sup> Именица *greens* 'зеље, зелениш', која има мономорфну основу, има колективно значење.

<sup>15</sup> Друго значење се односи на врсту малине са црним плодовима која успева у северној Америци.

<sup>16</sup> Друго значење је 'суједац, митесер'.

<sup>17</sup> Друго значење је 'глупа, тврдоглава особа'.

нић', *death's head* 'мрвтачка глава', *gold crest* 'златноћуби царић', *golden eye* 'врста пловке', *greengill* 'зелена острига', *hardshell* 'тврдољускар', *redbreast* 'црвендаћ', *redeye* 'црвенперка', *redwing* 'црвени дрозд', *yellowhammer* (птица) 'жутоволка', *yellow jacket* 'врста зоље'.<sup>18</sup>

(4в) људе: *addle-head* 'смушењак', *baby face* 'човек детињастог лица', *baldhead* 'ћелавац',<sup>19</sup> *bigwig* 'великодостојник', *bigcheese* 'значајна особа у некој организацији', *bigmouth* 'брбљивац', *beetle brain* 'глупан', *birdbrain* 'глупак', *blabbermouth* 'брбљивац',<sup>20</sup> *blackleg* 'варалица, штрајкбрехер', *blockhead* 'глупак', *blue-beard* 'плавобради', *blue blood* 'племић', *bluecoat* 'полицајац', *bluejacket* 'морнар рат. морнарице',<sup>21</sup> *bonehead* 'глупак', *busybody* 'интригант', *butterball* 'дебелко', *butterfingers* 'трапавко', *cat's paw* 'онај који извршава непријатне или опасне послове за друге',<sup>22</sup> *chickenshit* 'кукавица', *chicken liver* 'плашљивко', *cowhand* 'каубој', *deadhead* 'гледалац са бесплатном улазницом',<sup>23</sup> *deadpan* (coll.) 'безизразно лице', *fat-guts* 'дебелко', *greenhorn* 'жутокљунац', *goldbrick* (coll.) 'забушант',<sup>24</sup> *hardhat* 'градевински радник', *hardhead* 'тврдоглавац',<sup>25</sup> *highbrow* 'уображени интелектуалац', *hophhead* 'наркоман', *humpback* 'грбавац', *lowbrow* 'особа која нема великих интелектуалних захтева', *madcap* 'луда глава, махнит човек', *redcoat* (хист.) 'британски војник', *sawbones* (кол.) 'хирург', *redneck* 'нешколован белац', *redskin* 'црвенокожац', *thickhead* 'глупан'.<sup>26</sup>

<sup>18</sup> Мономорфне речи *buck* 'козлић' (гимн.), *crane* 'дизалица' (грађ.), имају такође метафорички проширено значење, али су то речи које припадају посебном стручном вокабулару што олакшава њихову интерпретацију.

<sup>19</sup> Примери *backbencher* 'посланик који није члан владе' и *beachcomber* (сл) 'скитница која скупља наплављене предмете на обали су примери за сложено-суфиксалну творбу јер се граде помоћу суфикса *-er*.

<sup>20</sup> И сама реч *blebber* значи брбљивац.

<sup>21</sup> Овде би спадала и сложеница *bluestocking* 'учена жена', која је проистекла из назива друштва образованих жена које је основала Elizabeth Montagu 1750. год. у Паризу, а чије су чланице носиле плаве чарапе; LDCE упозорава да је реч застарела ("old fashioned"). Слично важи и за сложеницу *redcoat*, коју наводе и МВ и RF, а за коју у LDCE стоји "a British soldier during the 18<sup>th</sup> and 19<sup>th</sup> century".

<sup>22</sup> RF наводи и друго значење 'намрешкана пруга на води од ветрића'.

<sup>23</sup> RF наводи и значење 'возило без путника или терета' са ознаком АЕ.

<sup>24</sup> Друго могуће значење је апстрактно — 'златан мамац' (RF). Сама реч *brick* значи цигла, а у сленгу и 'златан момак'.

<sup>25</sup> Ристић, Симић и Поповић (1973) наводе и значење 'калифорнијски кит' који је стекао то име због навике да удара главом у бродове.

<sup>26</sup> У примерима *black sheep* 'црна овца', *bookworm* 'књишки мољцац', *dead duck* 'особа осуђена на неуспех', *fat cat* (сл.) 'богаташ' као главе сложеница се јавља

(4г) ствари: *Adam's apple* 'јабучица', *arrowhead* 'врх стреле',<sup>27</sup> *ash-tray* 'пепелара', *bagpipe* 'гајде', (птица), *barking-iron* 'пиштољ', *beam-ends* 'полуга на ваги', *bearskin* 'висока црна крзнена капа коју носе британски војници у неким церемонијама',<sup>28</sup> *beachnut* 'буков жир', *bedpan* 'болесничка ноћна посуда, гуска', *bee-bred* 'пелуд као храна за младе пчеле', *bell-bottoms* 'чакшире са широким ногавицама', *bell-mouth* 'звучни левак трубе', *beefstea* 'говеђа супа', *bellybutton* 'пупак', *blackeye* 'модрица на оку', *blackgold* 'нафта', *blasting-cap* 'детонатор', *blow-ball* 'семена главица маслачка', *blow-pipe* 'дуваљка', *boldface* 'масна слова' (у штампи), *book jacket* 'омот за књигу', *bootleg* 'шверцова на роба' (с), *bottleneck* 'грлић боце',<sup>29</sup> *brain-pan* 'лобања', *breastplate* 'оклоп за прса',<sup>30</sup> *breast-wall* 'грудобран', *breast-weel* 'воденично коло о које вода удара у висини основе', *buck-tooth* 'секутић', *bullhorn* 'електрични мегафон', *bull's eye* 'оканце на вратима',<sup>31</sup> *butterfly nut* 'ленгираста навртка', *cat-lap* 'бућкуриш, слабо пиће', *cat-whisker* 'танка жица на детектору', *cat's eye* 'мачије око' (знак на путу), *cheekbone* 'јагодица', *cheek-tooth* 'кутњак', *cheese-finger* 'штапић од теста са сиром', *cheesestraws* 'слани прутићи од сира', *chimney pot* 'капа на димњаку',<sup>32</sup> *clotheshorse* 'сталак за сушење рубља', *clothespin* 'штипалка за рубље', *cloverleaf* 'саобраћајна петља', *coalbed* 'слој угља', *coattail* 'пеш', *cocktail* 'мешавина пића', *cockpit* 'пилотска кабина', *cogwheel* 'зупчаник', *crow's feet* 'боре у углу очију', *crow's nest* 'осматрачница', *dog-cart* 'лаке двоколице', *dog-ear* 'магареће уво' (на листу књиге), *dovetail* (стол.) 'ластин реп', *dumbbell* (спорт.) 'тег, ђуле',<sup>33</sup> *eyeball* 'очна јабучица', *eyelid* 'очни капак', *flying sauser* 'летећи тањир', *fly-leaf* 'празан лист на почетку или крају књиге', *foxhole* 'стрељачки заклон за једног стрелца', *greenback* (кол.) 'доларска новчаница', *hammerhead* 'глава чеки-

ју именице које означавају животиње, а метафоре се углавном оснивају на симболичком значењу одговарајућих фраза, а то је случај и у сложеници *deadbeat* 'неплатиша', у којој глава означава догађај. У сложеници *frogman* 'човек жаба' глава означава човека, а метафора се своди на сличност.

<sup>27</sup> МВ наводи и значење (бот) 'стрелара' — врста биљке.

<sup>28</sup> Сложеница *bear-garden* означава бучни скуп, гунгулу.

<sup>29</sup> Друго, преносно значење је 'уско грло у саобраћају или другој делатности'. Ово друго значење је поређење по функцији и односи се на неку отежану или успорену активност, тј. релативно апстрактан појам.

<sup>30</sup> Друга значења су 'доњи део оклопа корњаче' и 'натписна плоча на гробу'.

<sup>31</sup> Друга значења су 'округли прозорчић (на броду)', и 'средиште мете'.

<sup>32</sup> Друго значење је 'пешир цилиндар'.

<sup>33</sup> У сленгу може значити и 'глупан'.

ћа',<sup>34</sup> *handcuffs* 'лисице', *honeycomb* 'саће', *horse collar* 'ајам', *horseshoe* 'потковица', *hotbed* 'легло, расад', *meatball* 'ћуфта',<sup>35</sup> *nightcap* 'алкохолно пиће које се узима пре спавања', *snail-wheel* 'спирални зупчаник у сату', *snake fence* 'ограда од положених дебала', *snake oil* 'тобожњи лек', *table-leaf* 'даска у столу за развлачење', *worm hole* 'црвоједина', *wormgear* 'пужни зупчаник'.

4. Све ове комбинације представљају сложенице и као такве су обично и забележене у речницима. У српском језику њима углавном одговарају именичке фразе типа придев + именица или изведенице. Одакле потиче ова разлика у морфолошкој структури?

Није тешко уочити да ова разлика произилази из регистра суфикса који у српском и енглеском језику стоје на располагању за именовање биљака, животиња, људи и ствари. У српском језику неки продуктивни именички суфикси су вишезначни, па могу послужити за извођење именица које означавају различите категорије објеката. Тако нпр. суфиксом *-(a)ц* се могу градити именице које означавају људе, животиње, ствари, ветрове, болести, апстрактне појмове, а суфиксом *-аши* именице које означавају човека, животињу или биљку, а слична је ситуација и са неким другим суфиксима. Изведенице на *-ка* могу означавати женску особу, биљку, животињу или ствар, а суфикси *-а̄к* и *-ња̄к* човека, животињу или биљку (в. Стевановић 1981, Babić 1986).

У енглеском језику је сасвим другачија ситуација. Именички суфикси *-age*, *-dom*, *-ery*, *-hood*, *-ing*, *-er*, *-ee* и *-ster* се додају на именичке основе, али првих пет служе извођењу апстрактних именица, а последња три означавају занимања људи или њихово етничко, односно регионално порекло. Од придевских основа се суфиксима *-ness*, *-ship*, *-ity* и *-ery* могу изводити само апстрактне именице (в. Томић 1995, Katamba 1994). Видимо да регистар енглеских суфикса који се примењују на именичке и предевске основе пружа врло ограничене могућности за извођење различитих значења везаних за својства личности, а готово никакве за извођење именица које означавају ствари, биљке и животиње.<sup>36</sup> У енглеском језику се таква значења углавном изводе слагањем, а одатле произилази и знатно већи број таквих примера у енглеском језику.

<sup>34</sup> Друго значење је (риба) 'јарам'.

<sup>35</sup> У сложеницама *sawbuck* = *sawhorse* 'ногаре за сечење дрва' главе сложеница означавају животињске врсте.

<sup>36</sup> Именички суфикси који се додају на глаголске основе не мењају знатније ситуацију јер се њима углавном исказују значења појмова занимања, инструмената или стања које одређује глаголска радња (в. Katamba 1994, Quirk et al 1985).

Главни критерији који одређују да ли је нека комбинација речи сложеница или фраза у енглеском језику су правописни, фонолошки и семантички. Према правописном критерију сложенице су оне комбинације речи које се пишу спојено или повезано цртицом, према фонолошком оне комбинације које имају главни акценат на првој компоненти, а према семантичком — оне које имају посебно значење. Сваки од ових критерија се сматра довољним, а у сложеницама типа (4) најчешће су испуњена сва три. Семантички критериј је увек испуњен јер сложенице типа (4) означавају посебне врсте биљака, животиња, људи и ствари. Фонолошки критериј је такође најчешће испуњен јер су друге компоненте најчешће једносложне, а онда оне природно губе акценат (в. Hayes 1981). Сложенице овога типа се ретко пишу одвојено, а и у тим случајевима можемо са прилично сигурности претпоставити да њихов статус одређује фонолошки или семантички критериј или оба та критерија заједно.

Да бе се комбинација две речи схватила као сложеница, прва компонента мора бити непроменљива. У енглеском језику је тај критериј готово увек тривијално испуњен, а у српском језику само у одређеним условима. Зато највећем броју енглеских сложеница у (4) одговарају као еквиваленти у српском језику изведенице или именичке фразе које такође могу имати метафоричко значење, мада метафора не мора бити иста као у енглеском језику. Метафора српских еквивалената који имају структуру изведеница нужно је скраћена, означена само једним елементом. Тако сложеним метафоричким називима биљака и животиња у енглеском језику одговарају нпр. следећи метафорички називи — изведенице у српском језику:

(5) *blackberry* 'купина', *blueweed* 'лисичина', *cowberry* 'брусница', *candleberry* 'восковац', *catkin* 'реса', *chickweed* 'мишјакиња', *dog's tail* 'крестац', *foxtail grass* 'репак', *hare's ear* 'пророшљика', *buttercup* 'златица, љутић', *hart's tongue* 'јеленак', *heath pea* 'орашак', *lion's mouth* 'зевалица', *mouse ear* 'споменак', *mouse tail* 'јарич', *blackcock* 'мали тетреб, рушевац', *blindworm* 'слепић', *greenfinch* 'зелентарка', *redbreast* 'црвендаћ', итд.

У српским еквивалентима — изведеницама од именичких, придевских и глаголских основа се означавају биљке и животиње помоћу појединости у грађи које су на одређен начин карактеристичне за дотичне врсте. Само поређење је обично само назначено помињањем истакнуте појединости, док је у енглеском језику оно потпуније јер се као атрибут наводи и други елемент поређења. Потпуна, формална еквиваленција метафора у српском језику се остварује изгледа само у примерима који се у српском језику изводе од сложених предева типа

придев + именица као у *hardhead* 'тврдоглавац', *blackcap* 'црноглавка', *yellowhammer* 'жутовољка' или у именичким фразама типа *cat's eye* 'мачије око' (знак на путу) и *flying saucer* 'летећи тањир'.<sup>37</sup>

5. Размотримо сада метафоричку измену значења у примерима (4) и то прво у сложених изведеница које се односе на ствари. Већ смо утврдили да се у српским примерима *бјелокорац*, *двозубац*, *оштройерац*, *шроножац*, *шестойерац*, *сљепоочица*, *бјелоочица* које означавају ствари врши метафорички пренос значења на основу сличности јер нпр. *бјелокорац* означава нож са белим корицама, а *двозубац* 'пијук чији се врх рачва у два шилка'.

У енглеским сложеницама у којима се као друга компонента јавља ознака неког дела тела, одеће или покућства, а које означавају ствари, можемо уочити исту појаву преношења значења поређењем по сличности. Именичке сложенице типа именица + именица у енглеском језику у којима друга именица означава неки део тела, одеће или покућства се према функцији прве именичке компоненте могу поделити на две групе. Прва компонента може означавати објекат којем припада друга компонента или релацију која ближе одређује другу компоненту; у оба случаја успоставља се однос који може послужити за поређење по сличности. Тако у примеру *arrowhead* прва компонента означава ствар којој припада друга, а у примерима *bell-mouth* и *bagpipe* чему служи друга компонента, односно чему је она слична.<sup>38</sup> Примере сложенице тога типа наводимо у (6а) и (6б). У (6в) су сложенице чија прва компонента је придев који као атрибут ближе одређује другу компоненту.

(6а) *Adam's apple* 'јабучица', *arrowhead* 'врх стреле', *beam-ends* 'полуга на ваги', *beachnut* 'буков жир', *bearskin* 'висока црна крзнена капа коју носе британски војници у неким церемонијама', *bottleneck* 'грлић боце', *bucktooth* 'секутић', *bullhorn* 'електрични мегафон', *bull's eye* 'оканце на вратима', *cat's eye* 'мачије око' (знак на путу), *chimney pot* 'капа на димњаку', *cat-lap* 'бућкуриш', *cat-whisker* 'танка жица на детектору', *cocktail* 'мешавина пића', *crow's feet* 'боре у углу очију', *crow's nest* 'осматрачница', *dog-ear* 'магареће уво' (на листу књиге), *dovetail* (стол.) 'ластин реп', *hammerhead* 'глава чекића'.

<sup>37</sup> Врло је мали број сложеница типа именица + именица у српском језику у којима друга компонента означава неки део тела. У неким примерима додуше једночлан назив на српском језику може пружити конкретнију, сликовитију представу о биљци него енглески двочлани назив (нпр. *catkin* 'реса', *lion's mouth* 'зевалица').

<sup>38</sup> У примерима *cheekbone* 'јагодица', *cheek-tooth* 'кутњак' прва компонента одређује место друге компоненте.

(6б) *ash-tray* 'пепељара', *bagpipe* 'гајде', *bedpan* 'болесничка ноћна посуда, гуска', *bell-bottoms* 'чакшире са широким ногавицама', *bell-mouth* 'звучни левак трубе', *beeftea* 'говеђа супа', *bellybutton* 'пупак', *blow-ball* 'семена главица маслачка', *blow-pipe* 'дуваљка', *book jacket* 'омот књиге', *bootleg* 'шверцована роба', *brain-pan* 'лобања', *breast-wall* 'грудобран', *breast-weel* 'воденично коло о које вода удара у висини основе', *butterfly nut* 'лептираста навртка', *clothespin* 'штипаљка за рубље', *cheekbone* 'јагодица', *cheek-tooth* 'кутњак', *clothes-horse* 'сталак за сушење рубља', *cloverleaf* 'саобраћајна петља', *coal-bed* 'слој угља', *cogwheel* 'зупчаник', *dog-cart* 'лаке двоколице', *fly-leaf* 'празан лист на почетку или крају књиге', *nightcap* 'алкохолно пиће које се узима пре спавања', *sawhorse* 'ногаре за сечење дрва', *snail-wheel* 'спирални зупчаник у сату', *snake fence* 'ограда од положених дебала', *snake oil* 'тобожњи лек', *table-leaf* 'саобраћајна петља', *worm-gear* 'пужасти зупчаник';

(6в) *barking-iron* 'пиштољ', *blackeye* 'модрица на оку', *blackgold* 'нафта', *blasting-cap* 'детонатор', *boldface* 'масна слова' (у штампани), *dumbbell* (спорт.) 'тег, ђуле', *flying sauser* 'летећи таџир', *greenback* (кол.) 'доларска новчаница', *hotbed* 'расад.

Придеви и у српским и у енглеским примерима су атрибути именичких компоненти (примери 6в), а именице у енглеским примерима могу вршити различите функције. У (6а) прва компонента означава ствар или животињу којој припада објекат означен другом компонентом, а у (6б) прва компонента одређује релацију која је битна за идентификацију друге компоненте, а у неким примерима основу за поређење које ближе одређује значење целе сложенице.

Размотримо улогу прве компоненте у метафоричком означавању ствари. У примерима (6а) тек однос припадања омогућава да се схвати цела сложеница, тако нпр. у сложеници *arrowhead* однос припадања омогућава да се схвати да реч *head* означава врх стреле, а слично важи и за остале примере у (6а). У примерима (6б) прва компонента игра улогу одредбе која омогућава да се разуме шта означава друга компонента. У примеру *bellybutton* прва компонента одређује место, па постаје јасно да *button* означава пупак,<sup>39</sup> а слично важи и за неке друге сложенице у (6б) у којима прва компонента означава сврху. Тако у примерима *book jacket* 'омот књиге', *brain-pan* 'лобања', *bre-*

<sup>39</sup> У српском језику изведеница *ђуљак* скрива другачију метафору — подсећање на пупољак, део биљног организма. И у српском језику се, дакле, део тела који је мање доступан опажању, тј. највећи део времена је покривен, означава метафорички изведеницом која се односи на део биљног организма који је доступнији опажању.

*ast-wall* 'грудобран', *crow's nest* 'осматрачница', *clothespin* 'штипаљка за рубље' и *clotheshorse* 'сталак за сушење рубља' можемо опазити да се комбиновано остварује и поређење по сличности и поређење по функцији. Тако нпр. *омош књиге* штити књигу као што јакна штити њеног носиоца од различитих падавина, а *грудобран* штити груди као што би га и зид штитио.

У великој већини примера (6) метафора се заснива на опажању сличности, а тек у појединим примерима метафора произилази из симболичког значења неких речи. Тако *boldface* значи 'масна слова' (у штампи), *bootleg* 'шверцована роба', *hotbed* 'легло, расад', а *nightcap* 'алкохолно пиће које се узима пре спавања'. Наведена симболичка значења су условљена неким типичним околностима: масна слова су исто тако упадљива као и лице које се не устручава, снебива, а шверцована роба се често преносила, а није искључено да се данас то још чини — у чизми, а *hotbed* ваљда по функцији у људском животу симболизује легло, расад.

6. Метафоричко преношење значења се може запазити и у називима биљака у којима друга компонента означава неки део тела човека, односно животиње или биљке. Према функцији и облику прве компоненте, опет можемо разликовати три групе. Ове могућности илуструју примери (7):

(7а) *adder's tongue* 'једнолиска, змијин језик', *bear's foot* 'кукурек', *beetroot* 'цвекла', *bird's eye* 'змијина трава', *bird's foot* 'сврачија нога, рогачица', *butcher's broom* 'кострика', *cat's foot* 'броћан', *catkin* 'реса, маца', *cat's tail* 'пахуља', *cocklebur* 'боца, дикица', *cock's comb* 'петлова креста', *cocksfoot* 'јежевина, вашја трава', *cranesbill* 'вилино око', *dog's tail* 'крестац', *foxtail* 'репак', *goosefoot* 'прудник', *goatsbeard* 'козја брада', *harebell* 'звончић', *hare's ear* 'пророшљика', *hare's foot* 'зечја детелина, мачја трава', *hart's tongue* 'јеленак', *lion's tooth* 'маслачак', *lion's mouth* 'зевалица', *mouse ear* 'споменак', *mouse tail* 'јарич'.

(7б) *bedstraw* 'ивањско цвеће', *bell-flower* 'звончић', *blood-wood* 'врста еукалиптуса', *buckthorn* 'пасјаковина', *buttercup* 'љутић', *cabbage-lettuce* 'салата главатица', *cabbage-rose* 'столиска', *candleberry* 'восковац', *candle-tree* 'америчко дрво, плодом налик на свећу', *chestnut* 'кестен', *cobnut* 'врста лешника', *dogberry* 'дрењина', *dog rose* 'дивља ружа', *gooseberry* 'огрозд', *groundnut* 'кикирики', *hagberry* 'копривић', *harebell* 'звончић', *heath-bell* 'плави звончић', *horse chestnut* 'дивљи кестен', *trumpet-flower* 'трубач', *wormwood* 'пелен'.



(7в) *blackthorn* 'трњина, глог', *bluebell* 'звончић', *blueberry* 'боровница', *blue-bottle* 'различак', *golden rod* 'кудеља', *sweet chestnut* 'питом кестен'.

Као и у означавању ствари, прве компоненте могу бити именице или придеви, а именице у односу на другу компоненту означавају однос припадања (примери 7а) или неку другу релацију (примери 7б). Тако у (7а) прва компонента означава у великој већини примера животињу којој припада део тела означен другом компонентом, а само у два примера њоме су означени човек, односно биљка (примери *butscher's broom* и *beetroot*), у (7б) прва компонента у *groundnut* и *heath-bell* одређује место, у *bell-flower*, *bucktorn*, *cabbage-lettuce* и *cabbage-rose* облик, а у *blood-wood* и *buttercup* — боју. У свим случајевима глава сложенице је оно што се пореди, а прва компонента ближим одређењем даје смисао поређењу. У неким примерима сложенице имају само значење метонимије (нпр. *blackthorn* 'трњина, глог'). Придеви (7в), којих има само неколико, означавају боју.

У сложеном означавању биљака друга компонента не мора означавати део тела, одеће или покућства, већ може означавати и неку биљну врсту, или још општије неку животну форму,<sup>40</sup> нпр. *bindweed* 'ладолеж', *biterapple* 'горка тиквица', *blueweed* 'лисичина', *blue-moor grass* 'виш', *buckwheat* 'хељда', *butterfly weed* 'биљка са шареним цветовима', *candle-tree* 'америчко дрво с плодом налик на свећу', *cane-apple* 'магиња', *chick-pea* 'сланутак', *chickweed* 'мишјакиња', *cotton-grass* 'врста памучике', *cotton-plant* 'памучика', *goat's rue* 'ждраљка', *heath pea* 'орашак', *horseradish* 'хрен', *hop tree* 'јесењак', *cow parsnip* 'мечја шапа', *silkweed* 'врста алге'. Именице које се јављају као прве компоненте као атрибути показују у том случају чему је биљка налик или која животиња се њоме храни.

7. У сложеним називима животиња у српском језику глава сложенице најчешће означава део тела животиње, а прва компонента је придев. То значи да се означавање често своди на метонимију као у примерима *бјелогуза*, *дугорейа*, *дебелокожац*, *дугорейци*, *бјелогривац* и *мршвоглавац*. У неким примерима (нпр. у *лихойрсџаши*, *џанкојрсџаши*, *мекојерке*, *џврдојерке*, *сџонога*, *осморучци*) користе се речи које више одговарају човеку или неким другим животињским врстама чија је грађа познатија из свакодневног искуства. Тако у називима

<sup>40</sup> У народној ботаници ('етноботаници') термин 'животна форма' означава надређене појмове који обухватају више биљних врста сличних облика. У енглеском језику ту спадају појмови *tree*, *herb*, *grass*, *bush*, *vine* и можда још неки. Именице које означавају животне форме су претежно просте, а неке основне животне форме су, изгледа, универзалне (в. Berlin et al. 1973, Brown 1977).

*стинога* и *осморучци* користе се речи *нога* и *рука*, јер је за инсект и медузе одговарајућа реч *иййак*, а у називима *мекойерке* и *шврдойерке* основа именице *йеро*, мада је за рибе одговарајућа реч *йераја*. Слични односи се могу уочити и у енглеском језику.

Према односу прве и друге именичке компоненте могуће је опет поделити све сложенице које означавају животиње на три групе. У (8а) прва компонента означава биће или објекат коме припада друга компонента, а у (8б) непосредно изражава неку релацију која одређује метафорички карактер сложенице. У (8в) прва компонента је придев који као атрибут модификује другу компоненту. У (8а) и (8б) означавање је резултат метафоричког проширења значења, а у (8в) оно је последица метонимије.

(8а) *bullhead* (риба) 'главоч', *death's head* (риба) 'мртвачка глава';

(б) *boat-bill* 'врста јужноамеричке чапље', *bottle-nose* 'мали кит', *bowhead* 'гренландски кит', *cotton-tail* 'дивљи кунић';

(в) *big horn* 'врста америчке овце', *baldpate* 'врста патке или голуба', *blackcap* (птица) 'грмуша, црноглавка', *blackhead* 'врста галеба', *blue-breast* 'врста модроволке', *bluethroat* 'модроволка, сеница', *gold crest* 'златноћуби царих', *golden eye* 'врста пловке', *greengill* 'зелена острига', *hardshell* 'тврдољускар', *redbreast* 'црвендаћ', *redeye* 'црвенперка', *redwing* 'црвени дрозд', *yellowhammer* (птц.) 'жутовољка', *yellow jacket* 'врста зоље'.

Као и у српском језику, најбројнији су примери (8в) у којима се означавање животиња своди на метонимију. Примери (8а) и (8б) су малобројни јер се према облику делова тела животињске врсте ретко пореде са биљкама и ствараима, а такође и са другим животињским врстама. Може се приметити још једно слагање са српским језиком: сложеним називима у којима именичка компонента означава неки део тела, одеће или покућства претежно се именују врсте птица, риба и инсеката. Виши кичмењаци се изгледа и у енглеском језику именују на други начин: преко надређеног појма (нпр. *polar bear*, *wild boar*, *sheepdog*) или имају мономорфне називе.

У метафоричком изражавању, облик ствари и биљака се може поредити са неким облицима животињских тела, па се називи животиња често јављају као прве компоненте у називима ствари и биљака, а врло ретко у називима животиња у којима је друга компонента део тела или можда одеће и покућства. Ово произилази отуда што се у метафоричком начину изражавања најчешће пореде само објекти који припадају сасвим различитим категоријама. Другачија је ситуација ако глава сложенице означава надређени појам: прва компонента може тада означавати неку животињску врсту, обично сасвим друге ка-

тегорије. У групи (9) наводимо примере у којима друга компонента означава неки надређени појам, често неку 'животну форму',<sup>41</sup> а прва компонента је именичка (9а) или придевска одредба (9б).

(9а) *angel-fish* 'врста лепо обојених риба које живе у топлим морима', *ant-bear* 'мравојед', *barnowl* 'кукувија', *bedbug* 'стеница', *bloodworm* 'двокрилци из породице трзалица', *boarhound* 'ловачки пас', *bulldog* 'булдог',<sup>42</sup> *bullfinch* 'зимовка', *bullfrog* 'жаба букачица', *bulltrout* 'морска пастрва', *burdock* 'боца, дикица', *butcher-bird* 'сврачак', *butterfly* 'лептир', *candlefish* 'врста лососа (који светли)', *cane-apple* 'магиња', *cankerworm* 'гусеница', *catbird* 'амерички дрозд', *catfish* 'морски паук; сом', *coach-dog* 'далматинац (пас)', *codfish* 'бакалар', *cowfish* 'морска крава', *dogfish* 'пас костељ и друге врсте мањих морских паса', *dog-fox* 'сибирска степска лисица', *foxgrass snake* 'белоушка', *foxhound* 'лисичар', *heath-cock* 'тетреб ружовац', *hookworm* 'кукаста (рударска) глиста', *horseradish* 'хрен', *horse-fly* 'обад', *sheepdog* 'овчарски пас', *silk-worm* 'свилена буба'.

(9б) *blackbeetle* 'жохар', *blackbird* 'кос', *blackcock* 'рушевац, мали тетреб', *blackfish* 'врста рибе, особито лосос после мрештења', *blindworm* 'слепић (врста гуштера)', *bluebird* 'модровољка', *bluefish* 'стрела, врста врло прождрљиве рибе', *bluewhale* 'плави кит', *gold-finch* 'чешљугар', *goldfish* 'златна рибица', *goldbug* 'златна мара', *greenfinch* 'зелентарка', *hardshell* 'тврдољускар', *polar bear* 'бели медвед', *wildboar* 'дивљи вепар', *wildcat* 'дивља мачка'.<sup>43</sup>

У (9а) прве компоненте су именице које стоје у некој релацији са именицом у другој компоненти или им преносе неку карактеристичну особину. То могу бити ознаке станишта као у *bedbug*, *foxgrass snake*, *horse fly* и *heath-cock*, или функције за коју се животиња користи као у *candlefish*, *coach-dog*, *sheepdog* и *boarhound*. У примерима *angel-fish*, *bloodworm*, *bullfrog*, *bulldog*, *bullfinch*, *bulltrout*, *butcher-bird*, *catbird*, *catfish*, *cowfish*, *dogfish*, *dog-fox* и *hookworm* ознака именице у првој компоненти преноси на главу сложенице нека својства која служе као упориште за поређење. То је такозвани поступак конструкције својства

<sup>41</sup> У етнозоологији под термином *животиња форма* подразумева се виши појам који обухвата више врста сличне спољашње грађе. У енглеском језику су то нпр. *fish*, *bird*, *snake*, *bug*, *mammal*, *worm* и можда још неки (в. Brown 1979).

<sup>42</sup> Друга значења су 'тврдоглавац' и 'помоћник универзитетског надзорника у Оксфорду и Кембриџу'.

<sup>43</sup> Друго, метафоричко значење је 'плаховита особа' (MB). RF наводи и значење 'шпекулант, несолидан трговац'.

који је карактеристичан за метафоричко тумачење сложеница. Наши примери потврђују тезу да овакво тумачење сложеница настаје претежно у случајевима када прва компонента означава сасвим различиту ствар или врсту (в. Goldvarg и Gluksberg 1998). У (9б) придеви као атрибути тачније одређују својство врсте коју сложеница означава, а значење сложеница је композиционо.

9. Сложенице које именују људе можемо опет поделити на оне у којима прва компонента означава поседника онога што означава друга компонента (примери 10а) или само неку релацију у односу на оно што означава друга компонента (примери 10б). У (10в) прва компонента је придев који као атрибут одређује другу компоненту.

(10а) *beetle brain* 'глупак', *birdbrain* 'глупак', *blabbermouth* 'брбљивац', *chickenshit* 'кукавица', *cat's paw* 'онај који извршава непријатне или опасне послове за друге', *chicken liver* 'плашљивко';

(10б) *baby face* 'човек детињастог лица', *blockhead* 'глупак', *bonehead* 'глупак', *butterball* 'дебелко', *butterfingers* 'трапавко', *hophthead* 'наркоман', *humpback* 'грбавац', *cowhand* 'каубој', *sawbones* (кол.) 'хирург';

(10в) *addle-head* 'смушењак', *baldhead* 'ћелавац', *bigwig* 'великодостојник', *bigcheese* 'утицајна особа у некој организацији', *blackleg* 'варалица, штрајкбрехер', *blue-beard* 'плавобради', *blue blood* 'племић', *bluecoat* 'полицајац', *bluejacket* 'морнар рат. морнарице', *busybody* 'неметљивац', *deadhead* 'гледалац са бесплатном улазницом', *deadpan* (кол.) 'безизразно лице', *fat-guts* 'дебелко', *goldbrick* (кол.) 'забушант', *hardhat* 'грађевински радник', *hardhead* 'тврдоглавац', *greenhorn* 'жутокљунац', *highbrow* 'уображени интелектуалац', *lightskirts* 'лака жена, неваљалица', *lowbrow* 'особа која се не интересује за уметност и књижевност', *madcap* 'луда глава, махнит човек', *old hand* 'искусна особа', *redcoat* (хист.) 'британски војник', *redneck* 'нешколован белац', *redskin* 'црвенокожац', *thickhead* 'глупак'.

У анализи српских примера у §2 већ смо истакли да се метафоричко означавање људи претежно заснива на симболичком значењу неких именичких фраза, а не на релацији сличности која доминира у метафоричком означавању ствари, биљака, а у неким случајевима и животиња. У енглеском језику се могу запазити слични односи, мада постоји већа разноврсност могућих значењских комбинација.

Док је у именовану ствари и биљака доминантна метафора по сличности, у сложеницама које означавају човека ретки су примери чије значење се своди на поређења по сличности. Један такав пример је сложеница *butterball* 'дебелко' — човек се пореди с лоптом од путера. У (10а) прва компонента означава неку животињу, а метафора се

у примерима *cat's paw*,<sup>44</sup> *chicken liver*, *beetle brain*, *birdbrain* заснива на симболичком значењу именичке фразе, а слично симболичко значење одликује и метафоре у примерима (10б) и (10в). Такве су нпр. метафоре у сложеницама *blockhead*, *bonehead*, *butterfingers* у (10б), а и у сложеницама *bigwig*, *blackleg*, *big cheese*, *bigmouth*, *blue-beard*, *blue blood*, *bluestocking*, *busybody*, *deadhead*, *deadpan* (кол.), *fat-guts*, *fathead*, *goldbrick* (кол.), *hardhat*, *hardhead*, *greenhorn*, *redcoat* (хист.), *red-neck*, *redskin*, *thickhead*. У свим овим примерима одлучујуће је симболичко значење појединих израза, а не њихов дескриптивни садржај. Нека особа може нпр. бити означена у енглеском језику са *big mouth* 'брбљивац неспособан да чува тајну', иако нема велика уста. За симболичко значење је очигледно релевантна функција коју врши одређени део тела. Рач *head* 'глава' и у енглеском језику означава центар мишљења и схватања, па *fathead*, *thickhead* и *bonehead* значе 'глупак', а у вези са тим је свакако и чињеница да сама именица *head* употребљена са одређеним чланом — *the head* може означити управника или шефа неке институције. У енглеском језику се на сличан начин може означити и способност вршења неке делатности, нпр. *green fingers* значи 'вештина, спретност у гајењу биљака'.<sup>45</sup>

Симболичко значење неких сложеница има историјску позадину (нпр. *bigwig*, *blue blood*, *redcoat*), док су друге настале као ознаке неких занимања (*hardhat*) или народних веровања о карактеру и интелигенцији појединих животиња (*beetle-brain* 'глупак', *birdbrain* 'глупак', *fat cat*, *chicken liver*). Поједине речи могу имати различито симболичко значење у различитим контекстима. Тако се обично сматра да реч 'глава' означава центар способности мишљења и разумевања, па су одатле проистекле сложенице *blockhead*, *bonehead*, *fathead*, *thickhead* са значењем 'глупак', али у ситуацији менаџера који рачуна приход од транспорта или неке приредбе *head* само означава једног појединца — путника или посетиоца.<sup>46</sup> У примерима *addle-head* и *baldhead* на делу је

<sup>44</sup> Према Websterу симболичко значење фразе *cat's paw* потиче из басне у којој мајмун тражи од мачке да му вади кестење из ватре; то значење се можда са више вероватноће може везивати за обичај сеоских домаћинстава да држе мачку ради хватања мишева.

<sup>45</sup> Сличан пример је и *light skirts* 'лака жена, неваљалица' у коме се опет уместо дела тела јавља у називу део одеће. Према једном тумачењу множински облик *skirts* проистиче одатле што су у 18. веку жене носиле више сукњи. Множина се не преноси на целу сложеницу, па је нпр. могућа једнина *a light skirts* са неодређеним чланом. *Concise English Oxford Dictionary* оцењује да је наведена сложеница застарела.

<sup>46</sup> Услед зависности од контекста неке сложенице могу имати више значења. Тако *deadhead* може значити и 'мукташ, паразит', али у АМЕ и 'празно возило на путу према ремизи или терминалу' (в. RF).

изгледа само метонимија, а можда се тако може схватити и пример *bluecoat* јер се у речницима могу наћи различита значења.<sup>47</sup> Употреба егзоцентричних сложеница је понекад временски, а и регионално ограничена (в. Ракић 2001), па могућа уопштавања морају опрезно формулисати и, кад је то могуће, проверавати на други начин. Тако нпр. према LDCE сложеница *bluestocking* је застарела, а *redcoat* означава британског војника једино у неком историјском контексту.

У знатном броју метафора које означавају човека може се уочити поређење по функцији. Тако *butterfingers* означава трапавка који испушта ствари као да има масне, клизаве прст, *busybody* наметљивка који забада нос у туђе ствари, *cat's paw* онога који обавља непријатан посао за друге, а *sawbones* хирурга који често мора да сече кости. Посебно су значајни примери полисемије у којима је метафора заснована на симболичком значењу неких речи на човека. Тако сложеница *cat's paw* има два значења (в. RF):

1. 'намрешкана вода на пруги од ветрића';
2. 'особа која обавља непријатне и опасне послове за друге'.

Прво значење, које је настало у поморству и односи се на појаву малих таласа на морској површини, јесте поређење по сличности, а друго, које је поређење по функцији и односи се на људе произилази из симболичког значења фразе *cat's paw*. Слично томе, сложеница *cock's comb* означава врсту биљке, али може да значи и 'помодар, кицош', *bullhead* означава 'главоч и још неке друге рибе с великом главом', али и тврдоглавог, упорног човека. Ова друга значења произилазе очигледно из симболичког значења израза *cock's comb* и *bullhead*.<sup>48</sup> И мономорфне речи у енглеском језику могу имати такво симболичко значење, нпр. реч *bur* 'чичак', има и фигуративно значење наметљивац,<sup>49</sup> а *bladder* 'мехур; бешика' значи и празноглавац, надувенко.

Метафора заснована на симболичком значењу речи може послужити и за означавање неких апстрактних појмова. Тако *chestnut* озна-

<sup>47</sup> Тако МВ наводи значење 'полицајац', а RF 'ученик лондонске школе Hrist's Hospital'. Да ли се та сложеница односи на сваког ко носи плав капут или постоји можда неколико значења која ограничавају њену употребу. Ова друга могућност изгледа вероватнија већ и због пејоративне нијансе у значењу сложенице.

<sup>48</sup> Слично томе *bulldog* означава врсту пса с великом главом, али може да значи и 'глуп, тврдоглав човек'.

<sup>49</sup> Нека наведена метафорички проширена значења су карактеристична и за српски језик. Тако у *Srpskohrvatsko-engleskom rečniku* Vensona стоји да *чичак* значи 1. *birdock* и 2. *aggressive person*. Овај, а и други слични примери, указују на могућност да су нека метафоричка проширена значења заснована на симболима чије је значење универзално.

чава кестен, али у фрази *an old chestnut* има значења отрцаног, старог вица, *horseshoe* значи 'потковица', али је такође знак који доноси срећу, *eye-wash* је 'посебна вода за испирање очију', али фигуративно значи и 'превара, опсена', док *horseshit* значи 'глупост, бесмислица'. Метафоре којима се означавају људи и апстрактне идеје заснивају се претежно на симболичком значењу неких речи и израза.

Све сложенице у којима друга компонента означава неки део тела имају и у енглеском језику пејоративан призив, па је нпр. *redskin* у новије време проглашена за табу. Интересантан је пример сложенице *blabbermouth* у којој прва компонента *blabber* значи исто 'брбљивац'. Како и сама рач *blabber* има исто значење, можемо претпоставити да додавање речи *mouth* као друге компоненте има управо за циљ појачавање пејоративног значења. Сложеница у којима друга компонента означава део одеће такође имају пејоративну нијансу у значењу, али се користе и за релевантну друштвену класификацију људи. У српском језику такве су именице *црноризац*, *црвенокајац*, *црнокошуљаш*, а у исту категорију спадају и фразе *црвене берейке* и *џлави шлемови* које су се у новије време јавиле у штампи. Ове именице и именичке фразе служе томе да означе групе људи које имају сличну друштвену улогу и положај, а њихова одећа то на видљиви начин обележава. У енглеском језику слично значење имају именице *blue coat* 'полицајац', *blue jacket* 'морнар ратне морнарице', а из историје америчке револуције позната је сложеница *red coat* 'британски војник'.<sup>50</sup> Неке од именица ове врсте се превасходно употребљавају у множини јер означавају читав један друштвени слој или групу. Тако *The Oxford English Dictionary* од 1520. год. бележи различите употребе сложенице *red coat* искључиво у множинском облику *red coats*.<sup>51</sup> И у овим примерима се осећа блага нијанса пејоративног значења али она није битна — овде је примарна класификаторна функција ових речи. У случају сложеница у којима друга компонента означава неки део тела примарна је управо пејоративна компонента, јер нпр. *туйоглавац* значи исто што и *глупак*. Док сложени називи биљака и животиња у којима једна компонента означава неки део тела или одеће олакшавају памћење имена животиња и биљака које се ређе сусрећу, у сложеним називима тога типа који се односе на човека битна је изгледа пејоративна компонента. Услед тога су неки од тих назива у енглеском јези-

<sup>50</sup> Из Француске револуције је пак остало *sans-culotte* са значењем 'патриота, револуционар', мада је буквално значење те сложенице 'човек без гаћа, гологузан'.

<sup>51</sup> Слично томе именица *red skin* употребљава се од 1699. год. редовно у множинском облику *red skins*.

ку проскрибовани као табу (нпр. *red skeen*), а у српском језику постепено нестају из употребе (нпр. *кривошија*).

10. У овом прилогу сам настојао да осветлим начин на који се жива бића и ствари метафорички означавају сложеницама и сложеним изведеницама чија једна компонента означава неки део тела, одеће или покућства у српском и енглеском језику. Као полазни материјал у српском језику су ми послужили сложени придеви типа придев + именица чијом се номинализацијом помоћу различитих суфикса добијају називи различитих биљних и животињских врста, ствари и људи за које је карактеристично да садрже као саставни део именице које означавају делове тела, одеће или покућства. У енглеском језику називи тога типа су знатно бројнији, а имају и другачију структуру — то су све сложенице типа именица + именица, именица'с + именица и придев + именица. Ова разлика је последица с једне стране ограниченог регистра суфикса у енглеском језику којима се могу изводити називи животиња, биљака и ствари, а с друге, знатно веће слободе у творби сложеница. Сложени називи овога типа лакше се усвајају и памте, а ова мнемотехничка помоћ се користи углавном у примени на ређе животињске и биљне врсте; оне врсте које се чешће срећу или користе имају углавном мономорфне називе. Од животиња се на тај начин у оба језика готово искључиво означавају инсекти, рибе и птице, а од биљака претежно неке мање упадљиве зељасте биљке и траве.

У знатном броју случајева у оба језика је уочљива метафоричка промена значења — она је у случају биљака и ствари нужна када њихови називи означавају ствари и биљке, а изводе се од основа које укључују именице које се односе на људске или животињске делове тела, одећу или покућство (нпр. у српском језику *белонога*, *дебелоглавка*, *златоглав* и *йеџојрсџица* за називе биљака и *белокорац*, *двокрилац*, *џроножац* за називе ствари, а у енглеском *adder's tongue*, *buttercap*, *foxglove*, *goatsbeard* за биљке и *arrowhead*, *bell-mouth*, *bullhorn*, *cat's eye* за ствари). У означавању животиња пак претеже метонимија јер се називи животиња ређе граде од именица које означавају делове биљака, других животиња или ствари, па у сложеним називима који се односе на неку животињу именичка компонента сложенице најчешће означава део организма саме те животиње (нпр. *дугорейци*, *двокрилци*, *златојирба*, *црнопей* у српском језику и *blue-breast*, *boatbill*, *golden eye*, *redwing* у енглеском), мада има и неколико другачијих примера (нпр. *сџонога*, *осморучци* у српском језику и *bottle-nose*, *yellowhammer*, *yellow jacket* у енглеском). Ова околност се огледа и у чињеници да у структури назива животињских врста у енглеском језику има мало назива типа именица'с + именица, а знатно више назива ти-



па придев + именица, а сличан однос важи у знатној мери и за именице које означавају људе. Подаци које смо сакупили, посебно они у (9) пружају и извесну потпору тези да је метафоричка интерпретација енглеских сложеница типа N + N вероватнија ако именице означавају сасвим различите ствари или врсте (в. Goldvarg & Gluksberg 1998).

Наша је теза да у метафоричком означавању ствари, биљака и животиња, с једне стране, и људи, с друге, постоји једна значајна разлика: сложенице које означавају људе најчешће имају метафоричко значење које се најчешће не заснива на уоченој сличности, већ на симболичком значењу неких именичких фраза и речи. У српском језику су то фразе *йразноглавац*, *шуйоглавац*, *дебелокожац*, *голобрадац*, *жујокљунац*, а у енглеском *chicken liver*, *beetle brain*, *birdbrain*, *bonehead*, *butterfingers*, *bigwig*, *blackleg*, *blue blood*, *bluestocking*, *busybody*, *cat's paw*, *deadhead*, *fat-guts*, *fathead*, *golsbrick* (кол.), *hardhat*, *hardhead*, *greenhorn*, *redcoat* (ист.), *redneck* (сл.), *thickhead* и још неке друге. Симболичко значење неких сложеница има историјску позадину (нпр. *bigwig*, *blue blood*, *redcoat*, *blue stocking*), док су друге настале као ознаке неких занимања (*hardhat*, *greenfingers*, *light skirts*) или народних веровања о карактеру и интелигенцији појединих животиња (*birdbrain*, *fat cat*, *chicken liver*); метафоричко значење сложеница *bonehead*, *fathead*, *hardhead*, *thickhead* је последица веровања да је глава центар мишљења и разумевања, а да неке деформације ту способност оштећују. Потпору за овакво схватање метафора пружају и неке вишезначне речи и изрази који могу означавати људе, али и различите друге ствари (нпр. *cat's paw*, *cock's comb*, *bulldog*). Када означавају људе, метафора ових израза се заснива на симболичком значењу речи.

У означавању биљака, ствари и животиња такође су могуће метафоре које се заснивају на симболичком значењу појединих речи, али су такви примери знатно ређи. У енглеском језику су то сложенице *black gold* 'нафта' *bold face* 'масна слова' или *cat-lap* 'бућкуриш, слабо пиће' које означавају ствари. За биљке и животиње је теже наћи одговарајуће примере — пример за биљке би могла да буде сложеница *forget-me-not* 'незаборавак', а за животиње сложеница *death-watch* 'куцкар, куцац у дрвету који наговештава смрт', али обе ове сложенице немају тражени формат — друге компоненте не означавају део тела, одеће или покућства.

Анализа показује да се метафоричко означавање људи врши по другачијим принципима него што је метафоричко означавање животиња, биљака и ствари. У метафоричком означавању биљака и ствари, а делимично и животиња, доминира поређење по сличности, док се исто такво означавање људи заснива на симболичком значењу поједи-

них фраза и речи. Може се рећи да човек јесте центар свог сазнајног универзума, али он у њему није усамљен, већ окружен концентричним круговима које чине редом животињски свет, биљке и ствари. Намеће се уопштавање да за метафоричко означавање важи следећа хијерархија:<sup>52</sup>

(11) људи — животиње — биљке — материјалне ствари.

Овај поредак може бити само груба, глобална апроксимација јер неке ствари, нпр. одећа, и неки елементи покућства могу у том уређењу да буду ближи човеку него неке животиње или биљке, а у неким случајевима могућа је метафоризација у обрнутом смеру (нпр. у именицама *greenhorn* у енглеском, а *жушокуњац*, *рогоња* у српском).<sup>53</sup> Глобално уређење (11) се заснива на лингвистичкој чињеници да су у сложеним и изведеним називима бића са нижег ступња у хијерархији (11) присутнији називи који означавају бића са вишег ступња него што је то обрнут случај. Ово је, наравно, хипотеза која захтева даље испитивање, и вероватно детаљнију и суптилнију формулацију. Прво што пада на памет јесте то да неки елементи одеће и покућства могу у (11) да претходе и биљкама и животињама, али су то све ствари које припадају ужој човековој сфери живота и рада. Тако се на основу испитаног материјала из српског, а нарочито енглеског језика може тврдити следеће:

У метафоричком означавању помоћу сложених назива:

(12) (а) ствари и биљака — главе таквих назива могу означавати делове животињског и људског тела, делове одеће и покућства;

(б) животиња — главе таквих назива могу означавати делове животињског и људског тела, а (знатно ређе) и делове одеће и покућства;

(в) људи — главе таквих назива могу означавати делове животињског и људског тела, делове одеће, а (знатно ређе) и делове покућства.

Треба, међутим, приметити да правац метафоризације није равномерно условљен хијерархијом (11). Лако се може уочити да има мало ствари чији називи укључују делове биљака, а знатно већи број

<sup>52</sup> Сличну хијерархију је користио Hawkins (1981) да би изразио правило линеарне предности у употреби саксонског генитива у енглеском језику. Да ли је то формално подударње само случајно или наговештава могућност неког уопштавања, питање је на које би евентуално могла одговорити нека будућа истраживања (в. такође Stojanović 1996).

<sup>53</sup> У овим примерима обрнутог смера метафора се не заснива на сличности, већ на лексикализованом симболичном значењу неких симбола.

оних чије се основе односе на делове тела човека или животиње. Таква однос произилази из чињенице да говорни језик људи садржи сразмерно мало речи које се односе на делове биљака, а то уједно значи да има мало речи које могу послужити као основе за извођење назива ствари. Изгледа да су то у српском језику само речи *кора*, *лисци* и *цвети* које се могу нпр. користити у изразима датога типа (нпр. у *белокорац*, *ошићорлисци*, *гороцвети*), а у енглеском је та листа дужа јер ту поред именица *flower* и *leaf* долазе још *berry*, *nut*, *root*, *straw*, *thorn*, *tree* (нпр. у *beetroot*, *buckthorn*, *candleberry*, *candle-tree*, *groundnut*). Мања заступљеност речи које означавају делове биљака у говорном језику је последица чињенице да се грађа биљака радикално разликује од грађе људи, а такође и од грађе животиња. Човеку су зато појмовно много ближе животиње него биљке, а одатле произилази и знатно већа заступљеност назива чије основе садрже речи које се односе на делове тела човека или животиње.<sup>54</sup> Треба посебно приметити да поредак 'људи — животиње' у (11) нема много потврда: у српском језику су то именице *стинога*, *носорог*, *осморучци* и можда још примери *ликојртшаши* и *шакојртшаши* које наводе Deanović i Jernej (1989), а у енглеском *bottle-nose* 'мали кит' и *blue-throat* 'сеница'. Како за супротни смер стоји само *жућокљунац* 'greenhorn', поредак наведен у (11) изгледа ипак оправдан.<sup>55</sup>

У овом раду смо анализирали сложене метафоричке називе у српском и енглеском језику чија глава, а то је нормално друга компонента, означава неки део тела, одеће и покућства. Наше испитивање је обухватило у српском језику сложене изведенице које се добијају од сложених придева типа придев + именица конверзијом или суфиксним извођењем, а у енглеском језику сложенице типа именица +

<sup>54</sup> У српском језику су такви називи могући и као просте изведенице. Тако нпр. РМ бележи речи *зубача* покр. 'дрљача', *зубац* 'зарезак у облику зуба на чешљу, тестери', *враиша*, *враишило* 'справа за вежбање: осовина око које се врши обртно кретање', *окно* 'прозорско стакло', *ногари*, *главица* 'заокругљени део разних предмета', *језик* 'комад коже на ципели', *устиа* 'отвор, улаз у нешто', *рукавац* (реке), *рукајка* 'мали суд за течност; кутлача', *ушице* (секире), итд. У називима ових ствари се огледа чињеница да су човеку много ближе животиње, пре свега виши кичмењаци, чија је грађа у знатном мери аналогна грађи човека.

<sup>55</sup> Мали број примера који потврђује поредак 'људи — животиње' је последица чињенице да постоји сличност у грађи тела човека и виших кичмењака. Као примери који подупиру хијерархију (11) се вероватно могу рачунати и примери *blackcap* 'црноглавка', *yellow-hammer* 'жутовољка', *yellow jacket* 'врста зоље' јер одећа и покућство спадају у човеково окружење. С друге стране, треба приметити да знатан број назива означава како делове тела људи, тако и делове тела животиња, посебно виших кичмењака (нпр. глава, врат, ноге, леђа, груди, зуби, очи, трбух, кожа), па то опет донекле релативизује наведену хијерархију.

именица, именица'с + именица и придев + именица. Да би се добила потпунија слика, потребно је испитати и изведенице типа именица + суфикс и фразе типа придев + именица у српском језику јер се изрази те структуре често јављају као еквиваленти сложених метафоричких назива у енглеском језику. То је свакако велики и обиман посао који остављамо за неку другу прилику.<sup>56</sup>

#### ЛИТЕРАТУРА

- Babić, S. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU i Globus, Zagreb.
- Berlin, B. et al. 1973. General principles of Classification and Nomenclature in Folk Biology, *American Anthropologist* 75, 214–242.
- Benson, M. 1993. *Englesko-srpskohrvatski rečnik*, Prosveta, Beograd.
- Brown, C. 1977. Folk Botany Lif-Forms: *Their Universality and Growth*, *American Anthropologist* 79, 317–342.
- Brown, C. 1979. Folk Botany Lif-Forms: *Their Universality and Growth*, *American Anthropologist* 51, 791–817.
- Cruse, D. A. 1986. *Lexical Semantics*, Cambridge University Press.
- Deanović, M. i J. Jernej, 1989. *Hrvatsko ili srpsko talijanski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.
- Filipović, R et al. 1989. *Englesko-hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga i grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Hayes, B. 1981. *A matricial theory of stress rules*, Indiana University Linguistic Club, Bloomington.
- Goldvarg, Y. & S. Gluksberg 1998. Conceptual Combinations: *The Role of Similarity, Metaphor and Symbol* 13/4, 243–255.
- Ivić, M. 1962. The Grammatical Category of Non-omissible Determiners, *Lingua* 11, 199–204.
- Ивић, М. 1995. *О зеленом коњу. Нови лингвистички огледи*. Словограф, Београд.
- Katamba, F. 1994. *English Words*, Routledge, London.
- Lakoff, G. 1987. *Woman, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*, University of Chicago Press.
- Maretić, T. 1963. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Quirk, R. et al 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*, Longman, London.
- Ракић, С. 1998. О придевским сложеницама типа придев + именица, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 41, 107–127.

<sup>56</sup> У даљем раду свакако треба анализирати и именице које се изводе од глаго-ских основа. Тако нпр. *зевалица* означава једногодишњу украсну биљку (*Antirrhinum majus*), али у поморству значи „дрвени или гвоздени жлеб на огради брода кроз који се провлаче конопци“ (PM), где опет видимо на делу метафору у смеру који показује хијерархија (11), али сада не у односу на део тела, већ једну радњу која се нормално приписује људским субјектима.

- Ракић, С. 1999. О лексичком слоју придевских сложеница придев + именица, *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* 42, 255–276.
- Ракић, С. 2001. О именичким сложеницама типа придев + именица, *Српски језик VI/1–2*, 309–330.
- Ракић, С. 2002. О изведеницама од лексема које означавају делове тела у српском и руском језику, *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* 51, 161–168.
- Стевановић, М. 1981. *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.
- Stojanović, S. 1996. *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Filološki fakultet, Beograd.
- Taylor, J. R. 1995. *Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford University Press.
- Tomić, O. M. 1955. *The English Word*, Futura Publications, Novi Sad.
- Wierzbicka, A. 1996. *Semantics, Primes and Universals*, Oxford University Press.
- Wisniewski, E. J. 1997. When concepts combine, *Psychonomic Bulletin and Review* 4/2, 167–184.

### Summary

Stanimir Rakić

#### ON METAPHORICAL DESIGNATION OF HUMANS, ANIMALS, PLANTS AND THINGS IN SERBIAN AND ENGLISH LANGUAGE

In this paper I examine compound names of plants, animals, human beings and other things in which at least one nominal component designates a part of the body or clothes, or some basic elements of household in Serbian and English. The object of my analysis are complex derivatives of the type (adjective + noun) + suffix in Serbian and compounds of the type noun's + noun, noun + noun and adjective + noun in English. I try to show that there is a difference in metaphorical designation of human beings and other living creatures and things by such compound nouns. My thesis is that the metaphorical designation of human beings by such compounds is based on the symbolic meaning of some words and expressions while the designation of other things and beings relies on noticed similarity. In Serbian language such designation is provided by complex derivatives *praznoglavac* 'empty-headed person', *tupoglavac* 'dullard', *debolokožac* 'callos person', *golobradac* 'young, inexperienced person', *žutokljunac* 'fledgling' (fig.), in English *chicken liver*, *beetle brain*, *birdbrain*, *bonehead*, *butterfingers*, *bigwig*, *blackleg*, *blue blood*, *bluestocking*, *cat's paw*, *deadhead*, *fat-guts*, *fathead*, *goldbrick* (kol.), *hardhat*, *hardhead*, *greenhorn*, *redcoat* (ist.), *redneck* (sl), *thickhead*, etc. Polisemous compounds like *cat's paw* lend support for this thesis because their designation of human beings is based on symbolic meaning of some words or expressions.

I hypothesize that the direction and extend of the possible metaphorization of names may be accounted for by the following hierarchy:

(1) people — animals — plants — material things.

Such hierarchy is well supported by the observations of Lakoff (1987) and Taylor (1995) about the role of human body in early experience and perception of the reality. Different restrictions which may be imposed in the hierarchy (1) should be the matter of further study, some of which have been noted on this paper.

The compounds of this type denoting people have metaphorically meaning connected with some pejorative uses. These compounds refer to some psychological or character features, and show that for the classification of people such features are much more important than physical properties. While the animals and plants are classified according to some characteristics of their

body parts, people are usually classified according to psychological characteristics or their social functions.

I have also noted a difference in structure between compounds designating animals and those designating plants and other things. The designation of animals relies more on metonymy, and that of plants and other things on metaphor based on comparison of noticed similarities. In the compounds designating animals, the nominal component relatively seldom refers to the parts of plants or other things. I guess that the cause may be the fact that the anatomy of plants is very different from the anatomy of animals. As a consequence the structure adjective + noun is much more characteristic of the compounds designating animals in English than the structure noun's + noun, and the same holds, although in a lesser degree, for the compounds designating humans. It is also noticeable that in English compounds whose second component a part of body or clothes the first component rarely designates animals. On the other hand the compounds (9), in which the nominal head refers to some superordinate species, the first component often designates animal species, but usually of a very different kind. These data seem to lend support for Goldvarg & Gluksberg's thesis (1998) that metaphorical interpretation is favoured if the nominal constituents denote quite different entities.

*Key words:* compounds, complex derivation, designation, metaphors, symbols, humans, plants, animals, things.